

Аман кызы Б.

КЫРГЫЗ ИЛИМИ ЖАНА КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВ

Аман кызы Б.

КЫРГЫЗСКАЯ НАУКА И КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВ

Бүгүнкү күндө кыргыз эли К. Тыныстановдун ысымын сыймыктануу менен айтып, жазып жана көптөгөн изилдөөлөрдү жүргүзүп келет. Албетте, ал өтө маанилүү. Өзүнүн аз, бирок даңктуу өмүр жолунда К. Тыныстанов кыргыз илимине ат көтөргүс эмгектерин мурас кылып кетти. Касымга табигат чоң талантты, чыгармачылыктын чексиз мүмкүнчүлүгүн тартуулаган. Ал драматургияда, фольклордо, лингвистикада жана проза жанрында бир топ чыгармаларды жараткан. 1920-жылдан тартып К. Тыныстановдун адабий-көркөм чыгармачылыгы башталган десек жанылышпайбыз, башкача айтканда Ташкентте Казак-Кыргыз институтунда окуп жүргөн мезгилге туш келген. Албетте атай кетүүчү нерсе К.Тыныстанов, И. Арабаев, С.Нааматов жана башка көптөгөн өз учурунун окумуштууларынын баштаган толкундоолорунун негизинде 20-жылдардан баштап биздин башкаларга тең болуу иштерине басым жасала баштаганын эстен чыгарбашыбыз керек. Касым студенттик күндөрүндө эле жаштар союзунун ячейкасын уюштуруп, ага түшкөн ар кандай макалаларды редакциялоо ишин аркалап, ошол эле учурда казак тилин үйрөнө баштаган. Алгачкы ырларын казак тилинде жазгандары да жалпыбызга маалым. Казак элинин ошол мезгилдеги белгилүү акыны Магжан Жумабаевдин чыгармачылыгы, көркөм сүрөткерлиги болочок чыгармачыл инсанга чоң таасир берген. Касымдын тагдыры, ишмердүүлүгү Магжан Жумабаевдикине да үндөш. Поэтикалык жактан гана таасирленбестен «Алаш» партиясынын түзүлүшүнө катышкандыгы, казак-кыргыз элинин социалдык абалынын, илим-билимдин өнүгүшү үчүн да кылган аракеттерин көңүлгө алсак болот. Өз учурунда бирге иштешип, чыгармачылыкта да эриш аркак болгондуктарын алардын ырларынан да байкоого болот. Атай кетсек М. Жумабаевдин «Мен жастарга сенемин», «Карындаска», «Толгон ай», «Алданган сулу» ж.б. Ал эми К. Тыныстановдун ушул эле темаларда «Жастарга», «Кыз карындастарыма», «Айга», «Алданган сулуу» аттуу ырлары да маанилүү. Мындай таасирленүү жакшы натыйжаларды берип, казак-кыргыз тилдеринде жазылган лирикасы жана «Жаңыл Мырза» поэмасы 1925-жылы Москвадан жарык көргөн. Өз мезгилинин жаркын инсандары сыяктуу эле К. Тыныстанов мамлекеттик жана коомдук-маданий иштерге активдүү катышкан. Кыргыз элинин көркөм дөөлөттөрү болгон фольклорун, элдик музыкасын жыйноого далалат кылып, этнографиялык музейди ачууга маани берген. Бул багытта түркологдордун съездинде окумуштуу В.В. Бартольдго жолугуп, кыргыз элинин тарыхы жөнүндө китеп жазып берүүсүн өтүнгөндүгүнөн улам өз элинин жаркын келечегине кылган эмгеги деп түшүнсөк болот.

Кыргыз журтчулугунун билимге умтулуусун үндөп, жаркын жашоого шыктандырган. Учурунда жөн гана агартуу ишинин башында турбастан жазууга жана алгачкы окуу китептерин түзүүдө активдүүлүктү көрсөткөн. К. Тыныстановдун 1924-жылы «Алиппеден кийин окуу үчүн хрестоматиясы», «Кыргыз тилинин грамматикасы» (1927), «Орфография»(1927), «Эне тилибиз» (1928), «Жаңы айыл» (1929), «Кыргыз тилинин морфологиясы»(1934), «Кыргыз адабий тилинин жаңы имласынын долбоору» (1934) «Кыргыз тилинин синтаксиси» (1936) окуу китептери жарык көргөн. Сабаттуулукту өздөштүрүп, эне тилинде окууга жана жазуу маданиятын көтөрүүгө карата жазылган бул эмгектери менен окумуштуу кыргыз илимине негиз салган. Кыргыз тил илимине болгон чексиз изилдөөлөрүнүн натыйжасында тыбыштык түзүлүштү, грамматиканы, лексикология, этимология жаатындагы иштерин бүгүнкү күндө тилчи-окумуштуулар андан ары улантып келишүүдө.

Тагдыр Касым Тыныстановдун залкар окумуштуу экендигин аныктады. Ал жашоодон эрте кетти, бирок өз муундарына чексиз баалуулукту, табылганы калтырды. Касымдын илимий-педагогикалык ишмердиги бүгүнкү күндө да өз актуалдуулугун жоготпой келет. Бул чакан макалада Касым Тыныстановдун адабий ишмердүүлүгүнө басым жасоону туура көрдүк. Касымдын ырлары ар убакта ар башка багытта жазылып келген. Ошентсе да анын ар бир ырында сөз багыт, чоң философиялык ойлорду камтып келет. Мисал катары «Ала - Тоо» ырынан үзүндү алып көрөлү:

Кечиккен соң зарыгып,
«Унутту» деп таарынып.
Коргоол менен күн санап,
Жүргөндүрсүң камыгып.
Түндө жатып уктабай,
Күндүзүңдү токтобой,
Жолоочудан жол сурап,
Тургандырсың, Ала-Тоо!
Баламдан кабар укчу деп,
Санаймын эрте-кечти – деп
Кагылбаган жаш балам,
Кандай жолго түштү – деп.
Зардап ыйлап, үн салып,
Башына түшпөй күн чалып,
Дөңдөн түшпөй эрте-кеч,
Тургандырсың, Ала-Тоо!

Келтирилген ыр саптарда акындын эли-жерине болгон сүйүүсү кенири орун алып, сагынуу мотивин билдирген. Кыргыздын эчен кылым карыткан Ала-Тоосун мээримдүү энелердин образына үндөш кылып көрктөндүргөн. Ырда көркөмдүк жагын жалпылаштырып эненин бийиктигин, боорукерлигин, аруулугун Ала-Тоого салыштырып чебер-

чилик менен сүрөттөгөнүн байкаса болот. Касымдын поэтикалык чыгармачылыкка өтө кылдаттык менен мамиле жасап, анын калеминен жаралган ыр саптары окурмандарды кайдыгер калтырбаган.

1922-1925- жылдар аралыгында бир топ ырлары жана «Жаңыл Мырза» аттуу поэмасы кыргыз тилинде жазылган. Жаратылыштын кереметин, айлананын сулуулугун, жашоодогу өмүр-өлүмдүн бирге жүргөндүгүн терең философиялык ой-тологоолордун негизинде сүрөттөйт. Акындар Тоголок Молдонун, А. Чоробаевдин, Ы. Абдырахмановдун варианттарында Жаңыл Мырзанын жаа тартуу боюнча устаттыгы, баатырдыгы абдан жакшы берилет, буга кошумча К.Тыныстановдун поэмасында аял затынын акылмандыгы, мээрими жогорку деңгээлде сүрөттөлгөн. Ага төмөнкү саптарды далил кылсак болот:

Боорунда Ала- Тоонун жел ойногон,
Жел менен эркин кыргыз эл ойногон.
Балпайып бай-байбиче ырыс күтүп,
Жайылып этек-жеңи куунак озгон.
Бейпилде, берекеде жаткан элди,
Бүтүмгө чыбык кырккан бий колдогон.
Бийлери берекелүү куруган соң,
Башына Ала-Тоонун ак боёлгон.

Бир саптарынан акындын поэманы кылдаттык менен, чоң эргүү менен жазгандыгы билинип тургансыйт.

Касым Тыныстановдун ишмердүүлүгүндө котормочулук да орчундуу орунда эле. Анын котормолорундагы көркөмдүк өзгөчөлүк көңүл бурууга арзыйт. Орус адабиятынын өкүлү И. Крыловдун «Ийнелик менен кумурска» тамсилинин көркөм котормосунан мисал келтире кетели:

Бирчи ийнелик чырылдап,
Жазды жаздай бир тынбай.
Бошко жүрдү ыр ырдап,
Келер кышка кам кылбай.
Жашыл талаа солуду,
Жалбырак да жок, гүл да жок.
Жыргалдуу күн куруду,
Тамак да жок, үй да жок.
Баары кетти, кыш менен,
Бирге келди аччылык.
Ачка болсо, күч менен,
Кайдан чыкты ырчылык?

Котормо ишине олуттуу көңүл буруп кыргыздын улуу баатырдык эпосу «Манасты» изилдөө, жыйноо жана аны орус тилине которууга маани берген. Замандаштары М. Элебаев, С. Карачев, А.Токомбаев, М. Дөгдүров жана башкалар орус

акындарынын чыгармаларын кыргыз тилине которууга басым жасашкан мезгилде Касым эне тилибизден орусчага которуу ишин аркалаган. Дал ушул учурда «Манас» эпосунун айрым эпизоддорун орусчага которуу ишин колго алган. Ал «Манас» эпосунун «Семетей» бөлүмүндөгү Каныкейдин Букарга качкандагы эпизодун которууда жасаган мээнетин эске сала кетпесек болбос.

1935-жылы «Манас» эпосуна арналган биринчи Бүткүл союздук конференция болуп өткөн. Негизги баяндамачылар катары профессор К.Тыныстанов, профессор Е.Д. Поливанов жана казак жазуучусу М. Ауэзов чыгып сүйлөшкөн. К. Тыныстанов өзүнүн баяндамасында окумуштуу иретинде жогорку профессионалдуулукта маанилүү проблемаларды системалаштырууга жетишкендиги окумуштуулардын изилдөөлөрүндө белгиленип келет. Бул илимий- конференцияда К. Тыныстанов « «Манас» жомогунун кыргыз эли үчүн мааниси» деген темада өтө мазмундуу доклад жасап, аны келечек муундарга жеткирүү максатында жайылтуу иштерин колго алуу керектигин билдирген. Бир сөз менен айтканда, Касым Тыныстанов кыргыз элинин тарыхына, этнографиясына кызыгуу менен анын андан ары калыптанышына ар тараптуу салымын кошкон илимпоз. Дал ушул жерден К. Карасаевдин Касымдын эмгегин жогору баалап: «Касым өзүнө эстелик куруп кетти. Ал эстелик – кыргыз эли канча өмүр сүрсө, ал дагы ошончолук өмүр сүрөт» деген ою таамай айтылгандыгы эске келет.

Кыргыз элинин келечегине, сабаттуулукту арттырууга салым кошкон көптөгөн кыргыздын чыгаан уулдарынын тагдырлары оор, өмүрлөрү кыска болду. Алардын эмгектерине мезгил өз баасын туура берди. Кыргыз өкмөтү тарабынан тиешелүү иштер жүргүзүлдү. Тарых бардыгына күбөө, таразалады. Алар мындай жогорку баага татыктуу инсандар. К. Тыныстановдун эмгеги текке кеткен жок. Бул макалада К. Тыныстановдун чыгармачылыгына, ишмердүүлүгүнө карата чакан гана ой толгоо, ал дагы да болсо көптөгөн изилдөөлөрдү, иликтөөлөрдү талап кылмакчы.

Адабияттар

1. Артыкбаев К. Акыйкат сабагы. Ф.: Адабият, 1991.
2. Кыргыз адабиятынын тарыхы. 6-том, - Б.: Шам, 2002.
3. Касым Тыныстан уулу. Бишкек: Адабият, 1991.
4. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгына карата. К. Тыныстанов, Е.Поливанов. Бишкек, 2003.
5. Максүтова С. Кыргыз илиминдеги жылдыз. Бишкек: Бийиктик, 2008.